

Igazságosság a politikában

MI AZ IGAZSÁGOSSÁG?

**MELY TERÜLETEKRŐL SZÜKSÉGES SZÓT EJTENI
AZ IGAZSÁGOSSÁG FOGALMA KAPCSÁN?**

**MELYEK AZ IGAZSÁGTALANSÁG LEGFŐBB FORRÁSAI
A MAI MAGYARORSZÁGON?**

**MI A KORMÁNYZAT FELELŐSSÉGE AZ IGAZSÁGOS TÁRSADALOM
LÉTREJÖTTÉBEN?**

ELSŐ VÁLASZKÍSÉRLET A „HASZNÁLHATÓSÁG” JEGYÉBEN

Ha nem tévedünk nagyot, válaszaink megadásával a „Találjuk ki az igazságosságot!” fantázianévre is keresztelhető társasjáték szereplőivé válunk. Mintha érteni vélénk a játék lényegét is: nem a kérdéseket megfogalmazók céltalan érdeklődését kellene kielégíteni a körkérdésbe bekapcsolódó játékosoknak, hanem a használhatóság jegyében kellene valamiféle „ideológiát” gyártani a játékba némileg belefáradt és beleszürkült játékosársnak, egy-két jól puffogtatható patronnal és egy-két okos gondolattal is a segítségére sietve. Persze, gyanakodhatnánk arra is, hogy ezt a játékot maga a kitalálója sem gondolja igazán komolyan (ezt a gyanúkat táplálhatná az is, amit a politika természetéről tudni vélünk), s mindez valóban csak egy kis játék, némi feszültségvezetés, illetve csalóka illúziója annak, hogy az értelmiségi körkérdésbe bekapcsolódók maguk is részévé válnak valami fontosnak, valami nagynak. S megvalljuk őszintén, komolyan meglepődnénk, ha a válaszolók válaszainak zömét a kérdők nem találnak használhatatlannak.

De komolyra fordítva szót: a használhatatlan válaszok okát nem feltétlenül a válaszadók képességeiben, hanem a kérdések struktúrájában kell keresnünk. Egész egyszerűen arról van szó, hogy a kérdések rosszul vannak feltéve. S ha ehhez hozzávesszük mindazt, amit a politika természetéről tudni vélünk, például, hogy a politikában hasznosabb az intuíció, a gyakorlati bölcsesség és a hagyományok sugalmazásainak követése, mintsem a technikai tudást közvetítő politikai szótár, nehezen hinnénk, hogy a feltett kérdésekre a kérdők valóban használható válaszokat várnak. Különösen nehezen hihető, hogy egy, a választások megnyerésében érdekelt néppárt éppen vezérlő eszméi újragondolását tartaná égető feladatnak.

De attól, hogy valami még nem használható, érdekes még lehet. A kérdések átfogalmazásának feladatától azonban ekkor sem szabadulhatunk.

MÁSODIK VÁLASZKÍSÉRLET AZ „ÉRDEKESSÉG” JEGYÉBEN

MI AZ IGAZSÁGOSSÁG?

Mi az igazságosság természete a politikában?

A „mi az igazságosság?” kérdése filozófiai kérdés, s így parttalan távlatokat nyit. Ha meg akarunk válaszolni egy olyan kérdést, amely első pillantásra parttalan távlatokat nyit, mindig meg kell kísérelnünk lokalizálni egy problémát, hogy valamiféleképpen válaszolni tudjunk a feltett kérdésre. A lokalizálás eszköze a kérdésfeltevés átalakítása. A „mi az igazságosság természete a politikában?” kérdés ugyanis alkalmasabbnak látszik arra, hogy egyfelől lehetséges politikai analízis kiindulópontjává tegyük, másfelől olyan típusú válaszokat fogalmazzunk meg rá, amelyek feltehetőleg a kérdést megfogalmazó érdeklődését is kielégíthetik.

Két egymással vitában álló tézis megvizsgálásával kell kezdenünk. Az egyik szerint, amint felmerül az igazságosság kérdése, abban a pillanatban rögtön a politika kellős közepén találjuk magunkat. A másik tézis viszont abból indul ki, hogy a politika világa éppen ott kezdődik, ahol az igazságosság kérdése véget ér. Az előbbi azt feltételezi, hogy a politika és a morál birodalma között szoros kapcsolat van, a politika kérdéseit az igazságosság nézőpontjából kell szemügyre venni, az utóbbi a politika autonóm természete mellett érvel, és az igazságosság kérdését legfeljebb csak instrumentumnak tekinti.

A politikai gondolkodás paradigmaticus kiindulópontjának az a kérdés tekinthető, hogy vajon az igazságosság természettől fogva létezik-e, vagy megállapodás, konvenció terméke. Ha létezik természetes igazságosság, akkor meghatározásának kérdése kívül áll az emberi akarat hatókörén, ha viszont emberi megállapodás, konvenció az alapja, akkor tartalma viták tárgya lehet.

A klasszikus politikaelmélet tanulmányozói jól tudják, hogy még Platón leghíresebb dialógusában, az *Államban* is egymással rivalizáló igazságosság-felfogások léteznek egymás mellett. Arra a kérdésre ugyanis, hogy mi az igazságosság, különböző válaszok születtek:

Igazságosság az, hogy igazat mondunk, és visszaadjuk azt, amit másoktól kaptunk.

Az igazmondás nem feltétele az igazságosságnak, még egy tökéletes politikai közösségben is szükség van bizonyos fajta hazugságokra.

Az igazságosság azt jelenti, hogy segítünk barátainknak és ártunk ellenségeinknek.

Az igazságos az, ami az erősebb érdekét szolgálja.

Az igazságos az, ami jogos, tehát azonos azzal, ami konvencionális.

E válaszkísérleteket olvasva bárki meggyőződhet róla, hogy nem az antikvárius érdeklődés, hanem a jelen politikai gondolkodásunk megértésének a szándéka indokolta az alternatívák felemlítését.

A dialógus „főszereplője”, Szókratész azért veti el az egymással rivalizáló igazságosság-felfogásokat, mert ő a természettől fogva igazságos (az igazságosság azt jelenti, hogy mindenki azt kapja, ami neki jár) keresi. A sokféle igazságosság elvetése azonban mégsem lehet teljes elutasítás: maga a politika természete kérdőjelezi meg az igazságosság, mint univerzális mérce alkalmazhatóságát. Egy jól működő közösség, éppen azért mert közösség, amely más közösségekkel mellett és szemben létezik, nem lehet meg a *hazafiság* érzése nélkül, anélkül, hogy barátainknak kedvezzünk, s ellenségeinknek ártsunk. S talán, az sem szorul különösebb igazolásra, hogy amint belépünk a politika világába, a természettől fogva igazságos tartalma (mindenki azt kapja, ami jár neki) is állandó viták tárgyává válik.

A politika tehát nem azonos a morál birodalmával, de nem is teljesen függetleníthető tőle.

Politikai viták tárgya lehet az igazságosság mércéjének kérdése (mennyire igazságos? Netán igazságtalan?).

Politikai feladat lehet az igazságosság tartalmának meghatározása (miféle igazságosság?)

Politikai cél lehet az általunk meghatározott igazságosság, mint politikai program megvalósítása (a cél és eszköz problémája).

Politikai kritika lehet a másik fél (valamint a tettek, intézkedések stb.) igazságosságának megkérdőjelezése.

Politikai eszköz lehet a stigmatizáció, mivel a politikai tettek mindig is morális értelemben megítélhetőek maradnak.

Az azonban bizonyosnak látszik, hogy a politika logikája különbözik a morál/filozófia logikájától, mint ahogy a politikai ítéletek is különböznek a morális ítéletektől.

MELY TERÜLETEKRŐL SZÜKSÉGES SZÓT EJteni AZ IGAZSÁGOSSÁG FOGALMA KAPCSÁN?

A politikai feladat és a politikai cél

Ha azt kérdezzük, hogy mely területekről érdemes szót ejteni az igazságosság fogalma kapcsán, akkor elsősorban a politikai feladat és cél meghatározásának a kérdése kell, hogy irányítsa gondolatmenetünket, vagyis az, amit a politika konstitutív vonásának gondolunk. Tehát: „miféle igazságosság?”, és „hogyan szerezzünk érvényt annak, amit mi igazságosnak gondolunk?” kérdéséről van szó. A politikai retorika szintjén azonban gyakran éppen ezek a kérdések maradnak meghatározatlanul. Ha pedig a politikai cselekvés (kormányzás) és a politikai kommunikáció között azonosságjelet tesznek, akkor az igazságosság, mint feladat és cél is csupán retorikai eszköz marad.

Lokalizáljuk tovább a problémát: milyen területeken politikai feladat és cél az igazságosság kérdése? Első megközelítésben azt válaszolhatjuk, hogy valamely dolog igazságosságának megítélése nem feltétlenül szorítható meghatározható területekre. Igazságos-e a kormány közlekedés-politikája? Az egészségügyi reformok nem sértik-e az igazságosság eszméjének érvényesülését? Igazságos-e hogy a köztársasági elnök elítélt, tehát bűnös orvosoknak ad kegyelmet? Stb.

Két kérdéskör azonban talán mégis jól lokalizálhatónak tűnik. A kulcs magában az igazságosság klasszikus megfogalmazásában rejtőzik: mindenki azt kapja, ami neki jár. Az igazságosság tehát mindenkit érint. Mi az, ami mindenkit érint, illetve egyformán kell, hogy érintsen? A törvények. Vagyis az igazságosság a mindenkire egyformán érvényes törvények révén biztosítható. Olyan törvények révén, amelyek szellemük szerint éppen ezért a közjó érvényesülését biztosítják. Mivel a törvények lényegük szerint túl általánosak, ezért az igazságosság a konkrét eseteket figyelembe vevő *méltányosságra* szorul. Az igazságosságot érvényre juttató törvények és az igazságosság általánosságát konkretizáló méltányosság egyben azt is elősegíti, hogy az igazságosság ne az legyen, amit az erősebb érdeke diktál.

A törvények uralma, a jogbiztonság követelménye mellett a „mindenki azt kapja, ami neki jár” elve legintimebb kapcsolatban nyilvánvaló módon az elosztás kérdésével áll. Az egymással rivalizáló politikai erők számára ugyanis nem a természet rendje, hanem általában a politikai érdek diktál. Vita tárgya, hogy kinek mi jár és milyen alapon. Az igazságosságot az elosztás kérdésben hol az *érdem*, hol a *szolidaritás* segíti ki: mert megérdemli és/vagy mert együttérzésünket váltja

ki. A probléma ma abban áll, hogy egyrészt a kérdést vagy-vagy dilemmaként kezelik, másrészt a két elv egyébként is összemosódott, az érdek mércéjévé a rászorultság vált. Pedig a szolidaritás önmagában is, saját jogán, az igazságosság mankójául szolgál: együttérzés révén azonosulunk embertársainkkal, az együttérzés (szimpátia) teremti meg annak a lehetőségét, hogy beleéljük magunkat más, szerencsétlenebb polgártársunk nézőpontjába és megvizsgáljuk, hogy mely javak lennének fontosak neki, azaz nekünk, ha történetesen a helyében lennénk. Együttérzés, szimpátia nélkül nincs politikai közösség.

MELYEK AZ IGAZSÁGTALANSÁG LEGFŐBB FORRÁSAI A MAI MAGYARORSZÁGON?

Mi az igazságosság legfőbb forrása a mai Magyarországon?

A válasz paradoxnak tűnhet. Az igazságtalanság legfőbb forrása maga az igazságosság. Konkrétabban, az igazságosság eszméjével való visszaélés.

Hogyan lehet visszaélni az igazságosság eszméjével?

1. A politikai gondolkodás ősrégi kérdése, hogy az igazságosságot önmagáért érdemes-e választani, vagy valami mögöttes jó kedvéért. Ugyanakkor az igazságosságot nemcsak azért lehet érdemes önmagáért választani, mert az önmagában jó, hanem azért is, mert ezt diktálhatja valamilyen érdek. Az érv szerint mindenki az igazságtalanságot részesítené előnyben az igazságossággal szemben, ha nem félne attól, hogy leleplezik. Ezért az igazságosságot a leleplezésétől való félelem miatt érdemes választani, ami azt is jelenti, hogy nem feltétlenül kell igazságosnak lenni, elegendő csupán annak látszani. Az igazságossággal való visszaélés egyik formája éppen ez, vagyis hogy elegendő igazságosnak látszani, s nem kell igazságosnak is lenni. Ha jól látjuk a fejleményeket, a jelenlegi kormány gyakorlata pontosan ezekre az előfeltevésekre épül. A retorika szintjén megjelenik az igazságosság, a tettek és intézkedések, a gyakorlat szintjén viszont ennek az eszmének már nyoma sincs.

2. Az igazságtalanság legfőbb forrása maga az igazságosság, azért is, mert az igazságosság univerzális érvényességre igényt tartó eszme. Ha kisajátítják, akkor egyrészt az igazságosság és igazságtalanság küzdelmévé alakítják át a politikai felek vitáját, másrészt, megkérdőjelezése révén, a politikai döntések helyébe a filozófia vita lép. Márpedig az igazságoságnak éppen az a lényege, hogy a gy-

korlatban kell megjelennie, magának a társadalmi gyakorlatnak kell igazságosnak lennie.

3. Az igazságosság eszméjének kisajátítása utat nyit az igazságosság önkényes értelmezésének. Következménye: a kormány azt gondolhatja, mindent megtehet, mert az igazságosságnak nyilvánítás mindent igazol. Amiben azonban az igazságosságosság ügyének hívei mindig reménykedhetnek, hogy az igazságosság önkényes gyakorlását, amit nyugodtan nevezhetünk igazságtalan gyakorlatnak, majd az emberek hétköznapi igazságosságérzete fékezi meg.

Talán az eddigiekből is látható, hogy rendkívül szkeptikusan ítéljük meg az univerzális eszmények politikában történő felhasználhatóságát. Egyrészt azért, mert a róluk folyó vita parttalanná teszi a politikát, valamint csökkenteni látszik a döntés mozzanatának lényegi fontosságát; másrészt azért is, mert valóságos veszélyt rejt magában: a társadalmi heterogenitást és spontaneitást maga alá gyűrő önkény gyakorlatát.

MI A KORMÁNYZAT FELELŐSSÉGE AZ IGAZSÁGOS TÁRSADALOM LÉTREJÖTTÉBEN?

Van-e a kormánynak felelőssége az igazságos társadalom létrejöttében?

Jól tudjuk, François Guizot nem feltétlenül lehet zászló, de talán mégis érdemes a halálbüntetésről szóló esszéjéből kiindulni. A kormányzati liberalizmus lehetőségeit kereső politikai gondolkodó a következőket írja: „Az emberek manapság joggal nyugtalankodnak többet, mint korábban, hiszen(...)a kormányzat időközben jóval általánosabb hatáskörűvé lett, és sokkal közvetlenebb és egyetemesebb módon kötődik polgárainak érdekeihez és életéhez. Ha pénzre van szüksége, mindenkitől kér; ha törvényeket hoz, azok mindenkire vonatkoznak; ha pedig fél, mindenki félelmé okát láthatja. Ma már a hatalom(...) mindenütt hat, és minden területről buzdíthatják cselekvésre. (...) A hatalom azért nem misztikus már többé a társadalom számára, mert ez utóbbinak sincsenek titkai már előtte. A hatalom azért talál minden oldalon bírálókra, mert mindenütt van követelni-, vagy tennivalója; csak azért kéri állandó jelleggel tettei igazolására, mert minden lehetséges erővel rendelkezik, és jogokkal bír minden egyes polgár felett.” Vagyis a kormánynak azért van felelőssége az igazságos társadalom létrejöttében, mert mindenütt hat, és minden területről buzdítják cselekvésre. S mivel a

kormányzat láthatósága igen csak megnövekedett, a kormányzati gyakorlat igazságossága általános bírálat tárgya lett.

De korántsem csak a láthatóság kérdéséről van szó. S ha Guizot nem is, de Edmund Burke talán mégis csak lehet zászló. Burke politikai gondolkodásának talán az az egyik legfontosabb tanúsága, hogy a hatalom sokkal inkább esztétikai, mintsem etikai természettel rendelkezik. Burke mondja, hogy országunknak, államunknak nemcsak tökéletesnek, de gyönyörűnek is kell lennie. Mi is jelent ez? Burke politikai gondolkodása esztétikája felől érthető meg. A radikális gyakorlat kritikus a különös jelentőséget tulajdonít a *fenséges* és a *gyönyörű* esztétikai kategóriájának. Az esztétikumnak azonban politikai relevanciája van. A fenséges maga a radikális, az újszerűség és az újítás lényege, legfőbb kiváltó oka pedig a terror és a félelem. A fenséges hatása alatt az egyéni gondolkodás határozza meg önmaga határait és széttöri a kényszereket és a korlátokat maga körül. Forrása nem az együttérzés, a szimpátia, hanem az ambíció. Ezzel szemben a gyönyörű a megszokásból eredő tapasztalat, lényege a megszokott követése, az így felfogott utánzás. Burke eszménye a „szépség politikája”, ami a mérséklet politikája. A mérséklet politikája az a gyakorlat, ahol az ambíciót, a hatalmat, a gyönyörű (az ismerős, a megszokott) megszelídíti és civilizálja: fenségességgel párosult gyönyörűség és gyönyörűséggel párosult fenségesség, maga a harmónia. Ha az esztétika nyelvét átfordítjuk az igazságosság idiómájára: ha mindenki azt kapja, ami megilleti, ha a kormányzati praxis radikalizmusát a megszokott otthonossága, a kormányzati igazságosságot pedig az emberek józan igazságosságérzete korlátozza, ott a politika és a hétköznapok világa közötti egyetértés létrejöttének esélye is kézzelfoghatóbbá és elérhetőbbé válik.